

ЕКСТРЕМИЗАЦИЈА КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКОГ ПРОСТОРА КАО ПРЕПРЕКА ДИЈАЛОГУ

Милован Суботић*
Милош Миленковић**

Достављен: 15. 02. 2022.

Кориговано: 08. 04. 2022.

Прихваћен: 05. 05. 2022.

Језик рада: Српски

Тип рада: Оригинални научни рад

DOI број: 10.5937/vojdela2203062S

Период након ратова деведесетих обележен је многим потешкоћама у односима између држава насталих дисолуцијом бивше СФРЈ, а једна од најзначајнијих сметњи релаксацији међудржавних, међуетничких и међуконфесионалних релација јесте чињеница да екстремизација ових простора опстаје и у поодмаклој трећој деценији од завршетка ратних сукоба. Пример јужне српске покрајине Косово и Метохија, у контексту опстанка различитих варијетета политичког насиља, свакако се сматра једним од најекспатантнијих у иначе „пребогатом” миљеу Балкана овим врстама виоленције.

Полазећи од хипотезе да снажна екстремизација простора јужне српске покрајине представља озбиљну препреку дијалогу, у раду се, према сазнањима о променљивости и развојности, идентичности и различитости, супротности и противречности, анализирају неки од најдоминантнијих облика политичког насиља на Косову и Метохији, попут екстремизма инспирисаног верским и етнонационалистичким наративима. Акценат је стављен на њихов међусобни однос у контексту супермирајућих карактеристика, као и начин на који су инкриминишуће инкорпорирани у сложени дијалог о коначном статусу јужне српске покрајине.

Кључне речи: *политичко насиље, верски и етнонационалистички екстремизам, помирење, дијалог, статус*

„Око ситних разлика разбуктају се крупни сукоби, којима претходе организовани часови мржње”

Ђуро Шушњић

* Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Република Србија, milovan.subotic@mod.gov.rs

** Универзитет одбране у Београду, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Република Србија.

Увод

Започиње четврта деценија од почетка радикалног остварења дисолутивних стремљења у којима је, ратовима са десетинама хиљада погинулих и вишемилионској популацији протераних и расељених, на особен балкански начин дошло до нових граница између некадашњих федералних јединица бивше СФРЈ. Без обзира на то што се у делу шире, па и академске јавности, често могу чути експликации како је дезинтегративни талас био део глобалног дезинтегрисања који је понајвише погодио земље источне и централне Европе, чињеница је да је балкански сценарио стварања нове картографије праћен најразорнијим страдањима на европском тлу, невиђеним од завршетка Другог светског рата. Од првих година деведесетих, када се ратни пожар „котрљао“ од Словеније, преко Хрватске и Босне и Херцеговине, па све до краја последње декаде прошлог века, када је у епицентар геополитичке битности и суровог ратног интервенционизма дошла јужна српска покрајина – Косово и Метохија, заједнички именитељ ових простора била је *мржња* која се отелотворила кроз злочин. Почетак новог века донео је неке „нове ветрове“ за које се сматрало да ће новим балканским државама донети период тешког, али континуираног опоравка, постепене изградње институција и решавања нагомиланих проблема у интересу свих земаља понаособ, али и у интересу региона који је са најцрњим етикетама закорачио ка прокламованим европским интеграцијама.

Где смо данас, три деценије од почетка првих ратних сукоба на простору бивше СФРЈ и више од две деценије од окончања агресије НАТО-а на СРЈ и стварања међународног протектората на КиМ? Да ли су многобројни проблеми и неспоразуми решени, и да ли се може говорити о томе да су екстремистички наративи са недвосмисленим порукама мржње нешто што више не заузима примат у наступима регионалних званичника, као и на медијском небу балканских земаља?

Анализом садржаја изјава значајног броја званичника у земљама бившег југословенског простора, те анализом медијског простора из истог географског миљеа, више нема никакве дилеме да су одговори на оба ова питања у највећој могућој мери негативни. Да ли је екстремизација, за коју се веровало да је највећи „пик“ досегла деведесетих, у тој мери снажна да се легитимише као несавладива и непремостива, или представља „коров који се непрестано залива“? Одговор на ово питање је нарочито важан приликом опредељивања стратегије за борбу против овог рефлексивног облика политичког насиља, како у балканским земаљама понаособ, тако и у све комплекснијим међудржавним релацијама.

Уколико екстремистичку матрицу анализирамо на примеру Косова и Метохије, установићемо одређене капиларне закономерности са неким од жаришта са простора бивше СФРЈ, али и одређене посебности. Оно што се може узети као полазни заједнички садржалац екстремистичких наратива са овдашњих простора, и што је свакако употребљиво и за регион КиМ, јесте чињеница да су екстремисти искористили „два универзална извора“ из којих црпу своју хомогену

низацију. Један чини екстремизација у име религије, а други у име етнонационалистичких посебности. И религија и етницизам делују хомогенизујуће у стварању колективних идентитета и „једновременно пружају одговор на вечита питања појединаца, попут оног: ко сам ја и где ми је место у заједници“?¹

Екстремизам инспирисан религиозним различитостима

Као што је то био случај дилѐм источноевропског света (нарочито парадигматично на простору бивше СФРЈ), крај прошлог и почетак 21. века обележава пробуђена религиозност. Као капиларни пратилац различитих религијских и конфесионалних различитости које су у овом периоду постајале све битније, подручје Косова и Метохије, заједно са деловима Рашке области и Македоније (данас – Северна Македонија), верска обнова је понајпре оличена у подизању великог броја нових богомоља и других сакралних орнамената исламске културе. „Истовремено, на територији Косова и Метохије дошло је до рушења, оштећења и скрнављења великог броја хришћанских верских објеката и споменика, из чега се недвосмислено може извући закључак да обнова религиозности има и своју милитантну димензију, те да не представља само пуко право на исповедање вере у једном грађанском друштву. Очигледно је да је ова верска обнова оличена кроз повратак исламским коренима, код једног дела становништва доживљена као учешће у својеврсном верском рату.“²

У конкретном начину практиковања учења најмлађег монотеизма на Косову и Метохији, и даље је доминантан мезхеб хенефијског типа, док се успон салафијског ислама може сматрати значајним. Према неким проценама, близу десетак процената косовских Албанаца – мухамеданаца је прешло на овај вахабистички³ начин практиковања вере. Што се тиче тзв. мистичних редова у исламу, суфијски наратив је већ деценијама доминантан у односу на спорадичан утицај филозофско-мистичког дискурса шиизма.⁴

¹ Милован Суботић, „Религијски и етнички контекст стратешке културе Србије“, *Војно дело* 4/2020, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 30-49, стр. 45.

² Милован Суботић, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом“, *Национални интерес* 3/2017, Институт за политичке студије, Београд, 221-237, стр. 229-230.

³ Идеолози и следбеници овог начина практиковања ислама инсистирају на називу салафисти а не вахабисти – вехабије. Противљење онима који их квалификују као вахабисте темеље на чињеници да их само противници ислама тако називају, тј. да је у питању пежорација која долази од оних који желе да изазову поделе и раздор међу муслиманским верницима.

⁴ Важну улогу у неуспеху иранског исламистичког наратива на Косову одиграло је појављивање и ширење исламистичког учења египатског „Муслиманског братства“. Овај исламистички наратив дошао је преко Косовара образованих у арапским земљама, посебно у Египту, од којих је већина данас ангажована као имами или као наставници у медресама и на Факултету исламских наука на Косову. Према: Liridona Berkolli, „The Presence of Iran and Shi'ism in Kosovo“, *Center For Iranian Studies in Ankara*, March 10, 2021.

Управо су салафистички активисти, организовани у различите групе и финансијски потпомогнути од различитих исламистичких организација⁵ које делују на тлу Косова, у Северној Македонији и другим земљама у региону насељеним муслиманским становништвом, до сада организовали на хиљаде различитих едукација и предавања. Као полигон за ширење својих идеја користе се сви доступни „провајдерски канали“ који омогућавају присуство већег броја људи на једном месту, попут погребца, обреда обрезивања, агитације током породичних и верских празника, па и продора у школе и на универзитете. Сиромаштво, крхке институције оптерећене комбинованим криминалним и радикалним наративима, као и општа бесперспективност за младе (који су и највећа мета оваквим активностима) представљају идеално „станиште“ за индоктринацију „лаковерних“ и општу екстремизацију друштва. Стога, екстремизам огрнут у „повратак аутентичним исламским начелима“ на тлу Косова и Метохије представља недвосмислену претњу по националну и регионалну безбедност.

Догађаји са краја прошлог века довели су у изражену конотацију тзв. ОВК са исламистичким екстремистичким наративима. Још увек значајни рецидиви исламског препорода на начелима Исламске револуције у Ирану, 1979. године, били су својеврсни *spiritus movens* за протагонисте исламистичког крила ОВК. Искорак ка отвореном герилском деловању са елементима тероризма уследио је са формирањем муџахединске јединице „Абу Бекир Садик“, 1998. године, у селу Доњи Преказ.⁶

Наставак кокетирања са исламистичким екстремизмом на Косову десио се у сумрак војне интервенције против СРЈ 1999. године, када је тадашњи други човек у „алгоритму“ ал-Каиде Ајман Завахири, после више састанака које су, најчешће у Бакуу, организовале америчке, турске и саудијске дипломате – упућен у Албанију, а затим и на Косово.⁷

Настанком тзв. Исламске државе и захваљујући пропаганди радикалних исламских улема, са Косова су према Сирији и Ираку 2017. године отишле 403 особе,⁸ од којих је 74 погинуло, а 133 се вратило, по подацима америчког Стејт департмента.

⁵ Преко тзв. исламских хуманитарних и невладиних организација из Саудијске Арабије, Уједињених Арапских Емирата, Државе Катар, Кувајта и Турске, касније идентификованих као организације за финансирање тероризма, уложене су стотине милиона долара у изградњу снажне пропагандне инфраструктуре, ради ширења радикалне идеологије и распиривања мржње и разних верских сукоба у Босни, на Косову, у Албанији и Северној Македонији. Према: Kolë Krasniqi, „Islamist Extremism In The Balkans: The Case Of Kosovo“, *Eurasia Review*, February 11, 2021.

⁶ Више у: Милован Суботић, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом“, *Национални интерес* 3/2017, Институт за политичке студије, Београд, 221-237.

⁷ Boško Jakšić, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan“, *Antidot – Nezavisna medijska mreža Zapadni Balkan*, 26. septembar 2028. <https://www.anti.media/medunarodna-bezbednost/stav/bosko-jaksic/radikalni-islamizam-ne-pusta-zapadni-balkan/> 26/11/2021.

⁸ Већина косовских Албанаца који су се придружили џихадистима потиче из малог места Качаник и његове околине. Одатле је и један од најпознатијих вођа косовских Албанаца у редовима ИСИС-а и један од најтраженијих терориста са америчке листе – Лавдрим Мухаџери. Према: Boško Jakšić, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan“, *op. cit.*

Ови подаци говоре да је Косово европска територија са највећим бројем добровољаца на страни милитантних исламиста у односу на број становника.⁹ Косовска полиција саопштила је да се у јуну 2021. године у зонама сукоба налазило најмање 96 становника Косова, од којих 43 мушкарца, девет жена и 44 деце рођене у Сирији или Ираку од најмање једног родитеља са Косова.¹⁰ Остаје као отворено питање у којој мери привремене приштинске институције могу одговорити на овај изазов, иако се у формалном смислу оне декларишу као способне и делујуће.¹¹

Оно што усложњава проблем јесте и све очигледнија сарадња различитих радикалних и екстремистичких исламских група у региону на основу сличне мотивације, исте верске идеологије и заједничке екстремистичке прошлости. Ова опасност је повезана са повратком нешто мање од 150 људи из ратних зона у Сирији и Ираку, као и оперативним дејствима разних обавештајних служби на Косову, у Албанији, Северној Македонији и другим земљама региона. У операционом смислу, тренутно је ризик од терористичких напада исламских екстремиста са територије Косова и других земаља у региону могућ, али истовремено и ограничен. Међутим, уколико на КиМ, у Албанији и Северној Македонији избију политичке и друштвене кризе, уз „једновремено продубљивање и интензивирање сукоба на Блиском истоку, могућа је значајнија поларизација на релацији хришћани – муслимани”.¹² Тада не би била искључена значајнија могућност напада исламистичких екстремиста у региону: на КиМ, у централној Србији, у Албанији, Северној Македонији, па и у неким од земаља ЕУ. У контексту спречавања могућих терористичких напада требало би спровести свеобухватан програм који би се примарно односио на третман са одговарајућим понудама према већ индоктринираним и радикализованим особама, а нарочито према онима који све више, као *modus operandi*, користе статус „вукова самотњака” или „спавача”. Овакав програм не би требало схватити нити као „програм за деисламизацију мусли-

⁹ Ибид.

¹⁰ „Kosovo Repatriates 11 Citizens from Islamic State Camps In Syria”, *Radio Free Europe*, July 18, 2021. <https://www.rferl.org/a/kosovo-islamic-state-syria-camps-/31364421.html> 11/11/2021

¹¹ Косовска полиција саопштила је да је од 2013. године истражила 400 особа због сумње да су извршили терористичке активности (повратници и они који су остали код куће), ухапсила 152 и подигла оптужнице против више од 120. Регистрована су 133 повратника, укључујући неколико деце. Извештаји у којима се Косово помиње као „европска престоница цихада” и слично представљају велику срамоту за владу која се нада придруживању ЕУ и ближем повезивању са западном Европом. Према: Helen Nianias, „Lessons from Kosovo? How a European hotbed of Islamist extremism deals with returning fighters”, *The New Humanitarian*, March 2, 2018. На линији борбе против исламистичке индоктринације и ресоцијализације и интеграције повратника са - блискоисточних ратишта је и „Петогодишња стратегија Косова за превенцију насилног екстремизма и радикализма који воде ка тероризму”, која је недавно истекла. Стратегија је назначила кораке које треба предузети, са фокусом на рану идентификацију, превенцију, интервенцију, дерадикализацију и реинтеграцију појединаца и група погођених екстремизмом и радикализмом. Према: Serbeze Haxhiaj, „Kosovo Urged to Keep up its Guard against Radicalisation”, *BalkanInsight*, December 14, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/12/14/kosovo-urged-to-keep-up-its-guard-against-radicalisation/>. 25/11/2021.

¹² Kolë Krasniqi, „Islamist Extremism in The Balkans: The Case Of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.

мана", како га пропагирају неке радикалне структуре на тлу Косова и неким земљама у региону, нити као програм који фаворизује екстремисте приликом социјализације и запошљавања, како га махом виде активисти грађанских светоназора.

Даљи проблем екстремизације региона, у контексту односа према религији, јесте чињеница, једнако примењива и на прогресивне и на деструктивне идеје, да оне нису намењене саме себи, већ прижељкују интеракцију у којој делују према моделу повратне спреге. У њој се огледају, у њој расту, у њој потврђују своја прогресивна/деструктивна уверења.¹³ Пример хомогенизације „хришћанске Европе” против исламизације Старог континента, који се отелотворио последњих година на примеру мигрантске кризе,¹⁴ у одређеној мери је присутан и у дихотомiji „хришћанског севера Косова” и „исламског југа”. И није религија та која раздвајајуће антагонизује, већ управо хомогенизација у њено име. Како је то приметио француски академик Амин Малуф (Amin Maalouf) у својој књизи „Убилачки идентитети” (Les Identités Meurtrières): „не сањам о свету у коме религија више не би имала своје место, већ о свету у коме би потреба за духовношћу била раздвојена од потребе за припадношћу”.¹⁵

Екстремизам у окриљу етнонационализма

Дисперзивни су разлози због којих одређена етнонационална заједница у значајној мери почиње да се супротставља свему што персонификује већински народ, те да покушава да се избори за значајнији степен самосталности – да постане, у већој или мањој мери, независна. Душан Кеџмановић као најчешћи разлог издваја „недовољну интегрисаност мањинске заједнице у економски, социјални и културни контекст одређене територијалне (државне) целине, као заједнички именитељ свих разлога појаве и ширења етнонационализма међу житељима мањинске заједнице”.¹⁶ Етнонационализам стога представља кључни „провајдер” којем прибегавају заједнице са мањинским обележјима у свом настојању да се осамостале, нарочито уколико се интегрисаност ових заједница сматра недовољном за њихове тежње за остварењем пуних права и услова за испољавање одређених посебности. Постјугословенски простор садржи бројне примере институционално и ванинституционално промовисаних мера и пропи-

¹³ „Многобројни примери из историје, али и савремене праксе, нам говоре да религија може (на основу моралних учења свих значајнијих светских религија) представљати битан фактор у побољшању односа међу људима, али и значајан чинилац сукоба широких размера”. Милован Суботић, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља”, *Култура полиса* бр. 20, 2013, 21-39, стр. 24.

¹⁴ О капиларности између милитантног исламизма и десног екстремизма који се „огрће хришћанским орнаментима” у: Милован Суботић, *Миграције и екстремизам*, Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, Београд 2022.

¹⁵ Amin Maalouf, *Ubi lački identiteti*, Beograd: Laguna 2016, str. 103.

¹⁶ Dušan Kecmanović, *Etnonacionalizam, Izabrana dela; 1-4; tom 2*, Clio, Beograd, 2014, стр. 164.

са који су ишли наруку етнонационалистима у борби за политичко-административним осамостаљивањем.

Успостављање и ширење етнонационалистичких наратива једног етничког колективитета у оквиру исте државне територије нужно изазива одбрамбену хомогенизацију другог колективитета. Буђење етнонационализма међу припадницима оне друге етнонационалне групације даје низ аргумената за нарастање екстремистичких еквивалената као „контрамера” против других. Најсвежија искуства са повратном спрегом између етнонационалиста различитих етничких предзнака на простору земаља бивше Југославије, па и на питању Косова и Метохије, показује смисленост тврдње да етнонационализам у једној средини неминовно представља „погонско гориво” за свој еквивалент у другој. Низ погрешних потеза према кризи у јужној српској покрајини, које је политички естаблишмент у Србији начинио осамдесетих и деведесетих година, потврђује становиште да Косово и Метохија није изузетак, чак би се могло окарактерисати и као правило напред наведеног. Одсуство стратегије према интегрисању косовских Албанаца у правни и политички живот Србије, те примена првенствено репресивних метода за борбу против нарастајуће етнонационалистичке хомогенизације, само су неки од аргумената који су давали „ветар у леђа” нарастајућем етнонационализму и све отворенијем етносепаратистичком насиљу.

У којој се мери главни наративи етнонационалистичке идеологије из сфере теорије могу „персонализовати” на ниво етнонационализма косметских Албанаца? Уколико као полазну теоријску основу узмемо тематску уоквиреност етнонационалистичке идеологије професора Кеџмановића, који је образлаже кроз десет елемената,¹⁷ и суочимо је са праксом албанских протагониста ове идеје на КиМ, уочавамо изразиту (чак бисмо могли рећи и матричну) закономерност.

Елемент *оштећености* препознат је и на примеру етнонационалистичке идеологије косметских Албанаца кроз артикулацију ставова да чланови њихове етнонационалне заједнице немају иста права као припадници већинског народа у Србији. Као аргументи навођени су различити видови дискриминације, од права на језик, културу, вероисповест, школовање, разне облике удруживања, запослење и слично.

Елемент *угрожености* је интензивно артикулисан и промовисан у кампањама које су вођене углавном према споља. Одакле угроженост? Од следећег елемента: *кривца за све*, који недвосмислено истичу идеолози албанског етнонационализма. „За све невоље албанског етноса на КиМ криви су Србија, политички естаблишмент и великосрпски национализам, како онај из централне Србије, тако и онај од стране српског живља на КиМ.”¹⁸ Овај елемент етнонацио-

¹⁷ Од десет елемената које артикулише проф. Кеџмановић издваја се шест који одговарају оквиру етнонационалистичких стремљења косметских Албанаца. То су: *оштећеност, угроженост, јасно одређен кривац за све, жртва и жртвовање, препознавање правог трепутка* и коначно, *освета и одмазда*. Према: Dušan Kečmanović, *Etnonacionalizam, Izabrana dela*; 1-4; том 2, оп. cit. str. 134-143.

¹⁸ Милован Суботић, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом”, оп. cit. стр. 231.

налистичке идеологије показао се као већ уходано и делотворно средство приликом мобилисања маса.¹⁹

Идеолози етнонационализма косметских Албанаца су, према овом матричном формату, артикулисали и промовисали следећи елемент – *елемент жртве и жртвовања*. Коришћење овог елемента етнонационалистичке идеологије најчешће је бивало поткрепљено са „злоупотребом (неспорног) страдања косметских Албанаца деведесетих и стварању култа жртви који се успоставио упоредо са испољеном етносепаратистичком активношћу са елементима тероризма од стране ОВК”.²⁰

Елемент *правог тренутка* код албанских етнонационалиста може се посматрати двојако и отелотворити кроз два датума. Један је свакако онај из времена агресије НАТО-а на СРЈ, који је неумитно променио ток историје у односу на овај феномен, а други се односи на 2008. годину, када је оснажени етнонационализам препознао прави тренутак за етносепаратистичку операционализацију.

Елемент *освете и одмазде* представља последњу карику у ланцу идеолога и протагониста етнонационализма и с правом се може рећи да представља исходите свим претходним. За њим се посеже оног тренутка када је етнонационализам већ етаблиран и када је достигао многе зацртане циљеве. На примеру КиМ он „обухвата период од повлачења српских снага безбедности 1999. године, и траје, са већим и мањим осцилацијама у интензитету испољавања, до дан-данас. Као врхунац етнонационалистичког насиља сматра се погром над Србима на Космету који је трајао од 17. до 19. марта. 2004. године”.²¹

Уопште узевши, етнонационализам, који је узео примат шире кохезивне идентификације од то да тада кључног фактора обједињавања – религије, одиграо је значајну улогу у дисолутивним токовима и ратовима у бившој СФРЈ, па и на примеру КиМ. Процеси етнонационалне хомогенизације који су их пратили били су, пре свега, мотивисани потребом да се „створе прости и недвосмислени идентитети у становништву, те да се избришу елементи мешавине, 'загађења' и било какве неодређености који би угрожавали новостворене националне државе”.²²

Уместо закључка

Приликом упоредне анализе преимућства капацитета етничког карактера екстремизма са оним верским, веома је важно направити јасну разлику између потенцијала за испољавање ових екстремистичких наратива на терену (шире у

¹⁹ У Ирану је, рецимо, коришћен у годинама које су претходиле Исламској револуцији када су САД жигосане као кривац за све невоље иранског становништва. С друге стране, Израел оптужује Иран, док су српске власти 90-их за све најфреквентније кривили Ватикан.

²⁰ Милован Суботић, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом”, оп. цит. стр. 232.

²¹ Ibid.

²² Ger Dejjings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005. стр. 54. у: Milovan Subotić, Miroslav Mitrović: „Hybrid Nature of Extremism: Cohesive Characteristics of Ethno-Nationalism and Religious Extremism as Generators of Balkan Unsecurity”, *Vojno delo*, International Edition, 1/2018 (22-33), p. 25.

народу) и превлађујућег става званичника привремених приштинских институција, као кључног елемента за успостављање и промовисање овог концепта. Док је косовско-метохијски простор још увек у значајној мери контаминиран „вредностима“ милитантног исламизма, у јавним иступима званичника привремених институција и, што је још важније и мерљивије, у средствима јавног информисања које контролише приштински естаблишмент, религијска компонента идентитета завређује знатно мању пажњу од залагања која су скоро искључиво из светоназора етничке природе.

Поучени искуством из ратних деведесетих година у Босни и Херцеговини, где је нарастајућа исламизација само утемељила међународну заједницу да би БиХ као унитарна држава била она творевина са израженим исламистичким наративима, као и свеопшти одијум који је диљем Запада створен према милитантним исламистима након терористичких напада на САД, септембра 2001. године, на ред је дошао отклон према екстремистичким наративима ослоњеним на учење најмлаћег монотеизма. С тим у вези, албанско вођство на КиМ је све чешће инсистирало на аутентичности своје припадности Европи кроз „вишевековну идентификацију са хришћанством“. Тако се и „учешће у бици на Косову под заставом хришћанских властелина представљало као важан доказ да су Албанци били на 'правој страни' и тако идентификовани као 'чувари капије'“.²³ Отуда, подаништво османлијској владавини након пораза на Косову пољу све чешће је наглашавано као нешто што су Албанци „били приморани да искусе, али никад нису заиста прихватили“.²⁴ У овој својеврсној ревизији митологије, званични албански одијум према овим питањима одликује се амбивалентним осећањима према исламу и занемаривању сећања на султана и исламске културне теме. Тако је и „обнављање приче о албанском убици султана“²⁵ више у служби изградње идентитета нове европске државе Косово на темељу преисламске хришћанске прошлости.²⁶

Чињеница да је проблем умногоме измештен из сфере религијског ни на који начин не показује да је овај оквир једноставнији за његово решавање. Успостављени етнонационалистички приступ са позиција „непремостивих разлика“ у погледу етничке припадности, језика, писма, другачије визије будућности државног организовања, па и другачијих подржавајућих актера у све компликованијем међународном окружењу наметнуо се, можда, као и тежи за помирење и дијалог, него да је кључна разлика примарно мотивисана религијским разлозима.

²³ Ana di Lelio, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, стр. 25.

²⁴ Ibid.

²⁵ У прилог јачању епске паналбанске националне приче са наглашеним херојским ликовима, тврдња да је „јунак који је у име слободе убио султана био Албанац успоставља историјски континуитет са далеком прошлошћу“. Према: Ana di Lelio, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, op. cit. стр. 19.

²⁶ Ana di Lelio, op. cit. стр. 26.

Уколико помирење²⁷ поставимо као супремирајући чинилац дијалога о коначном статусу Косова и Метохије или, још боље, као најнужнији услов спровођења евентуалног споразума, поставља се питање на који начин подстакнути и водити процес помирења. Иако се овај термин сматра једним од најфреквентнијих у широком наративу грађанских иницијатива, академске јавности, па и државних званичника на балканским просторима, очигледно је да резултата нема.

Шта је спорно у честој употреби овог термина у (пост)конфликтном периоду без одговарајућих резултата? Спорно је што термин излази из делокруга међудржавног, међуетничког или међуконфесионалног миљеа, мада се и у поменутом контексту, из угла савремене реалполитике, већ сматра архаичним. У ширем социјалном контексту термин се користи и као трансмисиони у решавању конфликта између левих и десних, власти и опозиције,²⁸ навијачких група и фракција и слично. Из етимолошког угла супротстављени су термини рат и мир, што имплицира да су бар једнако супротстављени и ратовање и помирење (мирење). Докле ћемо имати рат па мир, ратовање па помирење? Да ли је мир без рата уопште могућ? Судећи по искуству, можемо рећи да није. Да ли нам то затвара рад на стварању оквира где ће мир без рата бити могућ и где ће као одговор на антагонизме и нерешена питања бити супротстављен еквивалент на том нивоу формулације – разговор, компромис? Напротив, то је једини оквир коме посвећено треба тежити.

Литература

[1] Berkolli Liridona, „The Presence of Iran and Shi'ism in Kosovo”, Center For Iranian Studies in Ankara, March 10, 2021.

[2] Bregman Rutger, *Čovečanstvo – istorija koja uliva nadu*, Beograd: Laguna, 2021.

[3] Dejzings Ger, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

[4] „Deklaracija o pomirenju DS i SPS – Dokumenti”, Pešćanik, 19. октобар 2008.

[5] Haxhiaj Serbeze, Kosovo Urged to Keep up its Guard against Radicalisation, BalkanInsight, December 14, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/12/14/kosovo-urged-to-keep-up-its-guard-against-radicalisation/>. 07/10/2021.

[6] Jakšić Boško, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan”, Antidot – Nezavisna medijska mreža Zapadni Balkan, 26. septembar 2028.

<https://www.anti.media/medunarodna-bezbednost/stav/bosko-jaksic/radikalni-islamizam-ne-pusta-zapadni-balkan/> приступљено 26/11/2021.

²⁷ На тему помирења у постконфликтним подручјима написане су многе стране. О томе како се модел помирења у Јужноафричкој Републици на изванредан начин може анализирати и као модел за помирење након сукоба у земљама бивше СФРЈ видети: Dejan Vučinić, Miloš Milenković, Katarina Pavlović, „Reconciliation in South Africa as a(n) (Im)Possible model for the Post-Yugoslav Area”, *Теме*, г. XLV, бр. 3, јул – септембар 2021, стр. 987–1004.

²⁸ Сетимо се само „Декларације о политичком помирењу и заједничкој одговорности за остваривање визије Србије као демократске, слободне, целовите, економске и културно развијене и социјално праведне земље“, коју су потписали лидери ДС и СПС након формализовања постизборне коалиције 2008. године. Видети: „Deklaracija o pomirenju DS i SPS – Dokumenti”, Pešćanik, 19. октобар 2008.

- [7] Kecmanović Dušan, *Etnonacionalizam, Izabrana dela; 1-4; tom 2*, Clio, Beograd, 2014.
- [8] Krasniqi Kolë, „Islamist Extremism In The Balkans: The Case Of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.
- [9] „Kosovo Repatriates 11 Citizens From Islamic State Camps In Syria”, *Radio Free Europe*, July 18, 2021. <https://www.rferl.org/a/kosovo-islamic-state-syria-camps-/31364421.html> 11/11/2021.
- [10] Lelio di Ana, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010.
- [11] Maluf Amin, *Ubilački identiteti*, Beograd: Laguna 2016.
- [12] Nianias Helen, „Lessons from Kosovo? How a European hotbed of Islamist extremism deals with returning fighters”, *The New Humanitarian*, March 2, 2018.
- [13] Subotić Milovan, Mitrović Miroslav: „Hybrid Nature of Extremism: Cohesive Characteristics of Ethno-Nacionalism and Religious Extremism as Generators of Balkan Unsecurity”, *Vojno delo - International Edition*, 1/2018. 22-33.
- [14] Суботић Милован, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом”, *Национални интерес* 3/2017, Институт за политичке студије, Београд, 221-237.
- [15] Суботић Милован, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије”, *Култура полиса* бр. 21, 2013. 163-181.
- [16] Суботић Милован, „Религијски и етнички контекст стратешке културе Србије”, *Војно дело* 4/2020, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 30-49.
- [17] Суботић Милован, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља”, *Култура полиса* бр. 20, 2013, 21-39.
- [18] Суботић Милован, *Миграције и екстремизам*, Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, Београд 2022.
- [19] Šušnjić Đuro, *Religija II, značenja, teorije, preplitanja, susreti*, Čigoja štampa, Beograd, 2009.
- [20] Vučinić Dejan, Milenković Miloš, Pavlović Katarina, „Reconciliation in South Africa as a(n) (Im)Possible model for the Post-Yugoslav Area”, *Теме*, г. XLV, бр. 3, јул – септембар 2021, стр. 987–1004.

Резиме

Да ли су различити идентитети (етнички, религијски, језички...) до те мере непремостива препрека за дијалог и да ли је одрицање од идентитета са обе стране једини пут ка помирењу? Сувисао одговор на ово питање искључује бинарност овог типа. Једини ваљан пут у релаксацији односа и постизању спроводивог споразума мора бити заснован на задржавању сопствених идентитета. Наиме, како то с правом наводи Брегман (Rutger C. Bregman), „треба да схватимо да нема ничег лошег у томе што смо различити”²⁹ и да разумевање

²⁹ Rutger Bregman, *Čovečanstvo – istorija koja uliva nadu*, Beograd: Laguna, 2021. str. 379.

за друге и другачије идентитетске посебности ни на који начин не умањује посвећеност да задржимо сопствене идентитетске одлике.

Да бисмо говорили о дијалогу, постизању споразума и његовом спровођењу, очигледно је да је цео тај пут немогућ и неефикасан у условима даље екстремизације друштва. Не треба веровати да су анализирани екстремистички наративи својствени искључиво албанској страни на КиМ. Напротив, морамо бити свесни чињенице да наш актуелни културолошки и медијски простор и даље служи као „провајдер“ екстремистичким идејама које представљају значајну препреку поменутом дијалогу, али и ширем преобликовању политичког идентитета Србије, који је деведесетих година прошлог века озбиљно нарушен.

Савремена култура не сме да се сведе на популистичке обрасце који некритички пропуштају садржаје политичког екстремизма, нетолеранције и релативизације злочина. „Налазимо се у зачараном кругу: док се ниво свести просечног 'конзумента' не подигне, док се не унапреди политичка култура и умање различити облици нетолеранције, док се националним и политичким консензусом и путем свих медија не осуде ратни злочини и мржња која их је потпомогла и касније релативизовала, наш квалитет живљења и културе биће недопустиво ниски.“³⁰

Често се истиче како међународни односи почивају на интересима, а пропушта се чињеница да су такође утемељени на вредностима. Какве вредности баштинимо, такви ће нам бити и међународни савезници, а последично и решења.

Кључне речи: *политичко насиље, верски и етнонационалистички екстремизам, помирење, дијалог, статус*

© 2022 Аутори. Објавило *Војно дело* (<http://www.vojnodeo.mod.gov.rs>). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/rs/>).

³⁰ Милован Суботић, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије”, *Култура полиса* бр. 21, 2013. 163-181, стр. 177.

THE EXTREMISM OF THE KOSOVO-METOHIIJA AREA AS AN OBSTACLE TO DIALOGUE

Milovan Subotić*
Miloš Milenković**

Достављен: 15. 02. 2022.

Кориговано: 08. 04. 2022.

Прихваћен: 05. 05. 2022.

Језик рада: Енглески

Тип рада: Оригинални научни рад

DOI број: 10.5937/vojdela2203062S

The period after the 1990s wars was marked by many difficulties in relations between states established by the dissolution of the former SFRY, and one of the most significant obstacles to the relaxation of interstate, interethnic and interconfessional relations is the fact that extremism in these areas persists even in the advanced third decade since the end of the war conflicts. The example of the southern Serbian province of Kosovo and Metohija, in the context of the survival of various varieties of political violence, is certainly considered one of the most blatant in the otherwise "too rich" milieu of the Balkans in these types of violence.

Starting from the hypothesis that the strong extremism of the area of the southern Serbian province represents a serious obstacle to dialogue, the paper analyses some of the most dominant forms of political violence in Kosovo and Metohija, such as extremism inspired by religious and ethno-nationalist narratives, according to the knowledge about variability and development, identity and diversity, opposites and contradictions. The emphasis is placed on their mutual relation in the context of superimposing characteristics, as well as the way in which they are incriminatingly incorporated into the complex dialogue about the final status of the southern Serbian province.

Key words: Federal Republic of Yugoslavia, Serbia, aggression, NATO, war, 1999, military strategic problems, defence

*"Great conflicts flare up over small differences,
preceded by organized hate hours"*

Ђуро Ђушњић

* University of Defence in Belgrade, Strategic Research Institute, Belgrade, Republic of Serbia, milovan.subotic@mod.gov.rs

** University of Defence in Belgrade, Strategic Research Institute, Belgrade, Republic of Serbia

Introduction

The fourth decade has started since the beginning of the radical accomplishment of dissolute aspirations in which, through wars with tens of thousands of dead and a population of several million expelled and displaced, new borders between the former federal units of the former SFRY have been created in the specific Balkan manner. Regardless of the fact that in some parts of the wider, even academic public, you can often hear explanations that the disintegrating wave was a part of the global disintegration that mostly affected the countries of the Eastern and Central Europe, the fact is that the Balkan scenario of making new cartography was accompanied by the most devastating sufferings on the European soil, unseen since the end of the Second World War. From the first years of the 1990s, when the fire of war “rolled” from Slovenia, through Croatia and Bosnia and Herzegovina, until the end of the last decade of the last century, when the southern Serbian province - Kosovo and Metohija - became the epicentre of geopolitical importance and cruel war interventionism, the common denominator of these areas was *hatred*, which was embodied through crime. The beginning of the new century brought some “new winds”, which were thought to bring the new Balkan states a period of difficult, but continuous recovery, gradual establishment of institutions and resolution of accumulated problems in the interest of all countries individually, and also in the interest of the region that took a step towards the proclaimed European integration with the blackest labels.

Where are we today, three decades since the beginning of the first war conflicts in the territory of the former SFRY and more than two decades since the end of the NATO aggression on FRY and the establishment of an international protectorate on Kosovo and Metohija? Have numerous problems and misunderstandings been resolved, and can it be said that extremist narratives with unequivocal messages of hatred are something that no longer occupies primacy in the statements of regional officials, as well as in the media sky of the Balkan countries?

By analysing the content of the statements of a great number of officials in the countries of the former Yugoslavia, and by analysing the media space from the same geographical milieu, there is no longer any doubt that the answers to both of these questions are negative to the greatest possible extent. Is extremism, which was believed to reach its highest “peak” in the 1990s, strong enough to legitimize itself as insurmountable and insuperable, or is it a “weed that is constantly watered”? The answer to this question is particularly important when defining a strategy to combat this reflexive form of political violence, both in the Balkan countries individually and in increasingly complex interstate relations.

If we analyse the extremist matrix on the example of Kosovo and Metohija, we will establish certain capillary regularities with some of the hotspots from the area of the former SFRY, and also certain specifics. What can be taken as the initial common denominator of the extremist narratives from this area, and what can certainly be used for the region of Kosovo and Metohija, is the fact that extremists used “two universal sources” which they derive their homogenization from. One is

extremism in the name of religion, and the other is in the name of ethno-nationalist specifics. Both religion and ethnicity act homogenizing in the creation of collective identities and "at the same time provide an answer to the eternal questions of individuals, such as: who am I and where is my place in the community?"¹

The extremism inspired by religious differences

As it was the case throughout the Eastern European world (especially paradigmatically in the area of the former SFRY), the end of the last century and the beginning of the 21st century are marked by reawakened religiosity. As a capillary follower of various religious and confessional diversities that became increasingly important in this period, the area of Kosovo and Metohija, together with parts of the Raška region and Macedonia (today - North Macedonia), religious renewal was primarily represented in the construction of a great number of new places of worship and other sacred ornaments of Islamic culture. "At the same time, in the territory of Kosovo and Metohija, a large number of Christian religious facilities and monuments were demolished, damaged and desecrated, which makes us unequivocally conclude that the renewal of religiosity also has its militant dimension, and that it does not represent only the right to profess one's religion in a civil society. It is obvious that this religious renewal represented through the return to Islamic roots was experienced by a part of the population as participation in a kind of religious war."²

In the concrete way of practicing the teachings of the youngest monotheism in Kosovo and Metohija, the Madhhab of the Hanafi type is still dominant, while the rise of the Salafi Islam can be considered significant. According to some estimates, close to ten percent of Kosovo Albanians - Mohammedans have switched to this Wahhabist³ way of practicing religion. When it comes to the so-called mystical orders in Islam, the Sufi narrative has been dominant for decades in relation to the sporadic influence of the philosophical and mystical discourse of Shiism.⁴

¹ Milovan Subotić, "Religijski i etnički kontekst strateške kulture Srbije", *Vojno delo* 4/2020, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 30-49, p. 45.

² Milovan Subotić, "Ekstremizam kosmetskih Albanaca: Supremacija etnonacionalizma nad verskim ekstremizmom", *Nacionalni interes* 3/2017, Institut za političke studije, Beograd, 221-237, pp. 229-230.

³ The ideologists and followers of this way of practicing Islam insist on the name Salafists, and not Wahhabis. The opposition to those who qualify them as Wahhabis is based on the fact that only the opponents of Islam call them in that way, i.e. it is the pejoration that comes from those who would like to cause division and discord among Muslim believers.

⁴ An important role in the failure of the Iranian Islamist narrative in Kosovo was played by the occurrence and spread of the Islamist teaching by the Egyptian "Muslim Brotherhood". This Islamist narrative came through Kosovars educated in Arab countries, especially in Egypt, and the majority of them is now engaged as imams or teachers in madrasas and the Faculty of Islamic Sciences in Kosovo. According to: Liridona Berkolli, "The Presence of Iran and Shi'ism in Kosovo", *Center for Iranian Studies in Ankara*, March 10, 2021.

The Salafi activists, organized into different groups and financially supported by different Islamist organizations⁵ operating in Kosovo, North Macedonia and other countries in the region inhabited by Muslims, have so far organized thousands of different types of education and lectures. All available “provider channels” that enable the presence of a great number of people in one place, such as funerals, circumcision ceremonies, agitation during family and religious holidays, and even penetration into schools and universities, are used as a training ground for spreading their ideas. Poverty, fragile institutions burdened by combined criminal and radical narratives, as well as the general lack of prospects for young people (who are the greatest target of such activities) represent an ideal “habitat” for the indoctrination of the “gullible” and the general extremism of society. Therefore, the extremism wrapped in the “return to authentic Islamic principles” on the soil of Kosovo and Metohija represents an unequivocal threat to national and regional security.

The events from the end of the last century brought the so-called KLA into the pronounced connotation with Islamist extremist narratives. The still important relapses of the Islamic revival based on the principles of the Islamic Revolution in Iran in 1979 were a kind of *spiritus movens* for the protagonists of the Islamist wing of the KLA. A step towards open guerilla activity with elements of terrorism followed with the formation of the Mujahideen unit “Abu Bakr Siddiq” in 1998 in the village of Donji Prekaz.⁶

The continuation of the flirtation with the Islamist extremism in Kosovo took place in the twilight of the military intervention against FRY in 1999, when Ayman Zawahiri, the second man in the “algorithm” of Al-Qaeda at that time, after several meetings organized mostly in Baku, by the US, Turkish and Saudi diplomat – was sent to Albania, and then to Kosovo.⁷

Due to the foundation of the so-called Islamic State and the propaganda of radical Islamic ulamas, 403 people left Kosovo for Syria and Iraq in 2017⁸, and 74 of them died, while 133 returned, according to the US State Department. These data show that Kosovo is the European territory with the greatest number of volunteers on the side of militant Islamists in relation to the number of citizens.⁹ The Kosovo Police announced that in June

⁵ Through the so-called Islamic humanitarian and non-governmental organizations from Saudi Arabia, the United Arab Emirates, the State of Qatar, Kuwait and Turkey, later identified as terrorist financing organizations, hundreds of millions of dollars have been invested in the establishment of strong propaganda infrastructure, in order to spread radical ideology and incite hatred and various religious conflicts in Bosnia, Kosovo, Albania and North Macedonia. According to: Kolë Krasniqi, „Islamist Extremism in The Balkans: The Case of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.

⁶ More in: Milovan Subotić, “Ekstremizam kosmetskih Albanaca: Supremacija etnonacionalizma nad verskim ekstremizmom”, *Nacionalni interes* 3/2017, Institut za političke studije, Beograd, 221-237.

⁷ Boško Jakšić, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan”, *Antidot – Nezavisna medijska mreža Zapadni Balkan*, September 26, 2028. <https://www.anti.media/medunarodna-bezbednost/stav/bosko-jaksic/radikalni-islamizam-ne-pusta-zapadni-balkan/> 26/11/2021.

⁸ The majority of Kosovo Albanians, who joined jihadists, come from the small town of Kačanik and its surroundings. One of the most famous leaders of Kosovo Albanians in the lines of ISIL and one of the most wanted terrorists from the US list - Lovedrim Muhajeri - is from that place. According to: Boško Jakšić, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan”, gen. quote.

⁹ Ibid.

2021 there were at least 96 residents of Kosovo in the conflict zones, including 43 men, nine women and 44 children born in Syria or Iraq to at least one parent from Kosovo.¹⁰ It remains an open question to what extent the interim Prishtina institutions can respond to this challenge, although in a formal sense they are declared as capable and functioning.¹¹

What makes the problem more complex is the increasingly obvious cooperation of various radical and extremist Islamic groups in the region based on similar motivation, the same religious ideology and shared extremist past. This danger is related to the return of slightly less than 150 people from the war zones in Syria and Iraq, as well as the operational activities of various intelligence services in Kosovo, Albania, North Macedonia and other countries of the region. In the operational sense, the risk of terrorist attacks by Islamic extremists from the territory of Kosovo and other countries in the region is possible, but at the same time limited. However, if political and social crises break out in Kosovo and Metohija, Albania and North Macedonia, with "simultaneous deepening and intensification of the conflict in the Middle East, rather great polarization in the relationship between Christians and Muslims is possible"¹². Then, a great possibility of an attack by Islamist extremists in the region would not be ruled out: in Kosovo and Metohija, in Central Serbia, in Albania, North Macedonia, and even in some of the EU countries. In the context of preventing possible terrorist attacks, a comprehensive programme should be implemented, which would primarily refer to treatment with appropriate offers to already indoctrinated and radicalized persons, especially to those who increasingly use the status of "lone wolves" or "sleepers" as their *modus operandi*. Such a programme should not be understood as a "programme for the de-Islamization of Muslims", as it is propagated by some radical structures in Kosovo and some countries in the region, nor as a programme that favours extremists during socialization and employment, as it is generally seen by activists of civic world views.

¹⁰ „Kosovo Repatriates 11 Citizens from Islamic State Camps in Syria”, *Radio Free Europe*, July 18, 2021. <https://www.rferl.org/a/kosovo-islamic-state-syria-camps-/31364421.html> 11/11/2021

¹¹ The Kosovo Police said that since 2013 they have investigated 400 people on the suspicion of terrorist activities (returnees and those who stayed at home), arrested 152 and brought charges against more than 120. 133 returnees have been registered, including several children. The reports referring to Kosovo as the "Jihad capital of Europe" and the like are great embarrassment for the Government that hopes to join the EU and be more closely related to the Western Europe. According to: Helen Nianias, "Lessons from Kosovo? How a European hotbed of Islamist extremism deals with returning fighters", *The New Humanitarian*, March 2, 2018. In line with the fight against the Islamist indoctrination and resocialization and integration of returnees from the Middle Eastern battlefields is also the "Five-year strategy of Kosovo for the prevention of violent extremism and radicalism that lead towards terrorism", which has recently expired. The strategy has indicated the steps to be taken, with the focus on early identification, prevention, intervention, deradicalization and reintegration of individuals and groups affected by extremism and radicalism. According to: Serbeze Haxhijaj, „Kosovo Urged to Keep up its Guard against Radicalisation”, *Balkan Insight*, December 14, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/12/14/kosovo-urged-to-keep-up-its-guard-against-radicalisation/>. 25/11/2021.

¹² Kolë Krasniqi, „Islamist Extremism in the Balkans: The Case of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.

A further problem of the regional extremism, in the context of the relation towards religion, is the fact, equally implemented to both progressive and destructive ideas, that they are not meant for themselves, but seek interaction in which they act according to the feedback model. They are reflected in it, they grow in it, they confirm their progressive/destructive beliefs in it.¹³ The example of the homogenization of the "Christian Europe" against the Islamization of the Old Continent, which has been embodied in recent years in the example of the migrant crisis¹⁴, is to a certain extent present in the dichotomy of the "Christian north of Kosovo" and the "Islamic south". And it is not religion that antagonises the separated, but precisely the homogenization in its name. As noted by the French academic Amin Maalouf in his book "Deadly Identities" (Les Identités Meurtrières): "I do not dream of a world in which religion would no longer have a place, but of a world in which the need for spirituality would be separated from the need for belonging".¹⁵

The extremism under the umbrella of ethno-nationalism

There are dispersive reasons why some ethnonational community begins to oppose to a great extent everything that personifies the majority people, and tries to fight for a greater degree of independence - to become, to a greater or lesser extent, independent. Dušan Kecmanović emphasizes as the most common reason "insufficient integration of the minority community into the economic, social and cultural context of a certain territorial (state) entity, as the common denominator of all reasons for the occurrence and spread of ethno-nationalism among the inhabitants of the minority community"¹⁶. Ethno-nationalism therefore represents a key "provider" that communities with minority characteristics in their efforts to become independent resort to, especially if integration of these communities is considered insufficient for their aspirations to achieve full rights and conditions for the manifestation of some specifics. The post-Yugoslav area contains many examples of institutionally and extra-institutionally promoted measures and regulations that went hand in hand with ethno-nationalists in the struggle for political and administrative independence.

The establishment and spread of ethno-nationalist narratives of an ethnic collectivity within the same state territory necessarily causes defensive homogenization of the other

¹³ "Numerous examples from history, as well as contemporary practice, tell us that religion can (on the basis of the moral teachings of all important world religions) represent an important factor in improving relations between people, and also an important factor in large-scale conflicts." Milovan Subotić, "Islamistički ekstremizam kao paradigma verski fundiranog nasilja", *Kultura polisa* No. 20, 2013, 21-39, p. 24.

¹⁴ On the capillary between militant Islamism and right-wing extremism that "puts on Christian ornaments" in: Milovan Subotić, *Migracije i ekstremizam*, Medija centar "Odbrana" i Institut za strategijska istraživanja, Beograd 2022.

¹⁵ Amin Maluf, *Ubilački identiteti*, Beograd: Laguna 2016, p. 103.

¹⁶ Dušan Kecmanović, *Etnonacionalizam, Izabrana dela; 1-4; Volume 2*, Clio, Beograd, 2014, p. 164.

collectivity. The awakening of ethno-nationalism among members of the other ethno-national group provides a series of arguments for the growth of extremist equivalents as the “countermeasure” against others. The most recent experiences with feedback between ethno-nationalists of different ethnic origin in the territory of the countries of the former Yugoslavia, and also on the issue of Kosovo and Metohija, show the meaningfulness of the claim that ethno-nationalism in an environment inevitably represents “propellant” for its equivalent in the other one. A series of wrong moves towards the crisis in the southern Serbian province, which the political establishment in Serbia made in the 1980s and 1990s, confirms the point of view that Kosovo and Metohija is not an exception, it could even be characterized as the rule of the abovementioned. The absence of a strategy towards the integration of Kosovo Albanians into the legal and political life of Serbia, and the implementation of primarily repressive methods to counter growing ethno-nationalist homogenization, are just some of the arguments that have given a “wind at the back” to growing ethno-nationalism and increasingly open ethnoseparatist violence.

To what extent can the main narratives of ethno-nationalist ideology from the sphere of theory be “personalized” to the level of ethno-nationalism of Kosovo Albanians? If we take the thematic framework of the ethno-nationalist ideology of Professor Kecmanović, who explains it through ten elements, as a starting theoretical basis¹⁷, and confront it with the practice of the Albanian protagonists of this idea in KiM, we can notice a distinct (we could even say matrix) lawfulness.

The element of *damage* is also recognized on the example of the ethno-nationalist ideology of Kosovo Albanians through the articulation of views that members of their ethno-national community do not have the same rights as members of the majority nation in Serbia. Various forms of discrimination have been mentioned as arguments, from the right to language, culture, religion, education, various forms of association, employment, etc.

The element of *vulnerability* is intensively articulated and promoted in campaigns that are mainly directed outside. Where does vulnerability come from? From the following element: *culprit for everything*, which is unequivocally emphasized by the ideologues of the Albanian ethno-nationalism. “Serbia, the political establishment and Great Serbian nationalism both from Central Serbia and from the Serbian community in KiM are to blame for all the troubles of the Albanian ethnic group in KiM.”¹⁸ This element of ethno-nationalist ideology has proven to be a well-established and effective tool for mobilizing the masses.¹⁹

¹⁷ Out of ten elements articulated by Prof Kecmanović six of them that correspond to the ethno-nationalist aspirations of Kosovo Albanians are singled out. These are: *damage*, *vulnerability*, *clearly defined culprit for everything*, *victim and sacrifice*, *recognition of the right moment and finally, revenge and retribution*. According to: Dušan Kecmanović, *Etnonacionalizam, Izabrana dela*; 1-4; Volume 2, gen. quote, pp. 134-143.

¹⁸ Milovan Subotić, “Ekstremizam kosmetskih Albanaca: Supremacija etnonacionalizma nad verskim ekstremizmom”, gen. quote, p. 231.

¹⁹ In Iran, for example, it was used in the years preceding the Islamic Revolution, when the US was marked as the culprit for all the troubles of the Iranian population. On the other hand, Israel accuses Iran, while the Serbian authorities in the 1990s most frequently blamed the Vatican for everything.

According to this matrix format, the ideologues of the ethno-nationalism of Kosovo Albanians have articulated and promoted the following element - *the element of victim and sacrifice*. The use of this element of ethno-nationalist ideology was most often supported by the "abuse of the (indisputable) suffering of Kosovo Albanians in the 1990s and the creation of a victim cult that was established together with the manifested ethnoseparatist activity with elements of terrorism by the KLA"²⁰.

The element of *the right moment* for the Albanian ethno-nationalists can be viewed in two ways and embodied through two dates. One is certainly the one from the time of the NATO aggression against FRY, which has irrevocably changed the course of history in relation to this phenomenon, and the other refers to 2008, when strengthened ethno-nationalism recognized the right moment for ethnoseparatist operationalization.

The element of *revenge and retribution* represents the last link in the chain of ideologues and protagonists of ethno-nationalism and it can rightly be said that it represents the origin of all previous ones. It is mentioned at the moment when ethno-nationalism is already established and has reached many of its goals. On the example of KiM it "covers the period from the withdrawal of the Serbian security forces in 1999, and continues, with greater and lesser oscillations in the intensity of manifestation, to this day. The pogrom against Serbs in Kosmet, which lasted from March 17 to 19, 2004, is considered to be the peak of ethno-nationalist violence."²¹

Generally speaking, ethno-nationalism, which has taken the primacy of a wider cohesive identification from the key unifying factor until that time - religion, has played an important role in the dissolute events and wars in the former SFRY, including the example of KiM. The processes of ethnonational homogenization that have accompanied them were, first of all, motivated by the need to "create simple and unambiguous identities in the population, and to erase the elements of the mixture, 'pollution' and any indeterminacy that would threaten newly created nation states".²²

Instead of a conclusion

When conducting the comparative analysis of the superiority of the capacities of the ethnic character of extremism with the religious one, it is very important to make a clear distinction between the potential for the manifestation of these extremist narratives on the ground (nationally wider) and the prevailing attitude of the officials of the interim Prishtina institutions, as a key element for the establishment and promotion of this concept. While the Kosovo-Metohija area is still greatly contamina-

²⁰ Milovan Subotić, "Ekstremizam kosmetskih Albanaca: Supremacija etnonacionalizma nad verskim ekstremizmom", gen. quote, p. 232.

²¹ Ibid.

²² Ger Dejjings, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005, p. 54. in: Milovan Subotić, Miroslav Mitrović: „Hybrid Nature of Extremism: Cohesive Characteristics of Ethno-Nationalism and Religious Extremism as Generators of Balkan Unsecurity”, *Vojno delo*, International Edition, 1/2018 (22-33), p. 25.

ted by the “values” of militant Islamism, in the statements of the officials of the interim institutions and, what is even more important and measurable, in the media controlled by the Prishtina establishment, the religious component of identity deserves much less attention than efforts that are almost exclusively from the worldview of an ethnic character.

Taught by the experience of the war in the 1990s in Bosnia and Herzegovina, where the growing Islamization only established the international community so that BiH as a unitary state would be the establishment with pronounced Islamist narratives, as well as the general odium that was created throughout the West towards militant Islamists after the terrorist attacks on the US in September 2001, the turn came to extremist narratives based on the teaching of the youngest monotheism. In this regard, the Albanian leadership in KiM increasingly insisted on the authenticity of their belonging to Europe through “centuries of identification with Christianity”. Thus, “participation in the battle in Kosovo under the banner of the Christian lords was presented as an important proof that Albanians were on the ‘right side’ and thus identified as the ‘guardians of the gate’”.²³ Hence, the subjugation to the Ottoman rule after the defeat in Kosovo Polje was increasingly emphasized as something that Albanians “were forced to experience, but never really accepted”.²⁴ In this kind of revision of mythology, the official Albanian odium towards these issues is characterized by ambivalent feelings towards Islam and neglect of the memory of the Sultan and Islamic cultural topic. Likewise, “reviving the story of the Albanian killer of the Sultan”²⁵ is more in the service of establishing the identity of the new European state of Kosovo on the basis of the pre-Islamic Christian past”.²⁶

The fact that the problem is largely displaced from the sphere of religion does not show in any way that this framework is easier to solve. The established ethno-nationalist approach from the position of “irreconcilable differences” in terms of ethnicity, language, script, a different vision of the future of the state organization, and different supporting actors in an increasingly complicated international environment has imposed itself, perhaps, as well as being more difficult for reconciliation and dialogue than it would have been a key difference primarily motivated by religious reasons.

If we place reconciliation²⁷ as the supreme factor of the dialogue on the final status of Kosovo and Metohija or, even better, as the most necessary condition for

²³ Ana di Lelio, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010, p. 25.

²⁴ Ibid.

²⁵ In support of strengthening the epic pan-Albanian national story with emphasized heroic characters, the claim that “the hero who killed the Sultan in the name of freedom was an Albanian establishes historical continuity with the distant past”. According to: Ana di Lelio, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, gen. quote, p. 19.

²⁶ Ana di Lelio, gen. quote, p. 26.

²⁷ Many pages have been written on the topic of reconciliation in post-conflict areas. On how the model of reconciliation in the Republic of South Africa can be analysed in a certain way as a model for reconciliation after conflicts in the countries of the former SFRY, see: Dejan Vučinić, Miloš Milenković, Katarina Pavlović, „Reconciliation in South Africa as a(n) (Im)Possible model for the Post-Yugoslav Area”, *Teme*, y. XLV, no. 3, July – September 2021, pp. 987–1004.

the implementation of a possible agreement, the question arises as to how to encourage and lead the reconciliation process. Although this concept is considered one of the most frequent in the broad narrative of civic initiatives, the academic public, and even state officials in the Balkans, it is obvious that there are no results.

What is controversial in the frequent use of this concept in the (post)conflict period without corresponding results? It is debatable that the concept leaves the scope of the interstate, interethnic or interconfessional milieu, although even in the mentioned context, from the point of view of contemporary realpolitik, it is already considered archaic. In a wider social context, the concept is also used as transmission in resolving conflicts between the left and the right, the government and the opposition²⁸, cheerleading groups and factions, etc. From an etymological point of view, the concepts of war and peace are opposed, which implies that warfare and reconciliation are at least equally opposed. How long are we going to have war then peace, warfare then reconciliation? Is peace without war even possible? Judging by experience, we can say that it is not. Does this close our work on creating a framework where peace without war will be possible and where, as a response to antagonisms and unresolved issues, there will be an opposing equivalent at that level of formulation - conversation, compromise? On the contrary, it is the only framework that should be devotedly pursued.

Literature

[1] Berkolli Liridona, „The Presence of Iran and Shi'ism in Kosovo”, Center For Iranian Studies in Ankara, March 10, 2021.

[2] Bregman Rutger, *Čovečanstvo – istorija koja uliva nadu*, Beograd: Laguna, 2021.

[3] Dejzings Ger, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

[4] „Deklaracija o pomirenju DS i SPS – Dokumenti”, Peščanik, 19. oktobar 2008.

[5] Haxhiaj Serbeze, Kosovo Urged to Keep up its Guard against Radicalisation, BalkanInsight, December 14, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/12/14/kosovo-urged-to-keep-up-its-guard-against-radicalisation/>. 07/10/2021.

[6] Jakšić Boško, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan”, Antidot – Nezavisna medijska mreža Zapadni Balkan, 26. septembar 2028.

<https://www.anti.media/međunarodna-bezbednost/stav/bosko-jaksic/radikalni-islamizam-ne-pusta-zapadni-balkan/> приступљено 26/11/2021.

[7] Kecmanović Dušan, *Etnonacionalizam, Izabrana dela; 1-4; tom 2*, Clio, Beograd, 2014.

[8] Krasniqi Kolë, „Islamist Extremism In The Balkans: The Case Of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.

²⁸ Let us just remember the “Declaration on political reconciliation and shared responsibility for accomplishing the vision of Serbia as a democratic, free, integrated, economically and culturally developed and socially just country”, which was signed by the leaders of DP and SPS after the formalization of the post-election coalition in 2008. See: „Deklaracija o pomirenju DS i SPS – Dokumenti”, Peščanik, October 19, 2008.

[9] „Kosovo Repatriates 11 Citizens From Islamic State Camps In Syria”, *Radio Free Europe*, July 18, 2021. <https://www.rferl.org/a/kosovo-islamic-state-syria-camps-/31364421.html> 11/11/2021.

[10] Lelio di Ana, *Bitka na Kosovu u albanskom epu*, Biblioteka XX vek, Beograd 2010.

[11] Maluf Amin, *Ubilački identiteti*, Beograd: Laguna 2016.

[12] Nianias Helen, „Lessons from Kosovo? How a European hotbed of Islamist extremism deals with returning fighters”, *The New Humanitarian*, March 2, 2018.

[13] Subotić Milovan, Mitrović Miroslav: „Hybrid Nature of Extremism: Cohesive Characteristics of Ethno-Nacionalism and Religious Extremism as Generators of Balkan Unsecurity”, *Vojno delo - International Edition*, 1/2018. 22-33.

[14] Суботић Милован, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом”, *Национални интерес* 3/2017, Институт за политичке студије, Београд, 221-237.

[15] Суботић Милован, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије”, *Култура полиса* бр. 21, 2013. 163-181.

[16] Суботић Милован, „Религијски и етнички контекст стратешке културе Србије”, *Војно дело* 4/2020, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 30-49.

[17] Суботић Милован, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља”, *Култура полиса* бр. 20, 2013, 21-39.

[18] Суботић Милован, *Миграције и екстремизам*, Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, Београд 2022.

[19] Šušnjić Đuro, *Religija II, značenja, teorije, preplitanja, susreti*, Čigoja štampa, Beograd, 2009.

[20] Vučinić Dejan, Milenković Miloš, Pavlović Katarina, „Reconciliation in South Africa as a(n) (Im)Possible model for the Post-Yugoslav Area”, *Теме*, г. XLV, бр. 3, јул – септембар 2021, стр. 987–1004.

Summary

Are different identities (ethnic, religious, linguistic...) to that extent an insurmountable obstacle for dialogue and is the renunciation of identity on both sides the only way to reconciliation? A coherent answer to this question excludes the binary of this type. The only valid way to relax relations and reach an enforceable agreement has to be based on maintaining one's identities. Namely, as Bregman (Rutger C. Bregman) rightly states, “we need to understand that there is nothing wrong with being different” and that understanding other and different identity features in no way diminishes the commitment to keep our identity features.

In order to talk about dialogue, reaching an agreement and its implementation, it is obvious that this whole path is impossible and ineffective in the conditions of further extremism of society. It should not be believed that the analysed extremist narratives are only typical of the Albanian party in KiM. On the contrary, we have to

be aware of the fact that our current cultural and media space continues to serve as a “provider” of extremist ideas that represent a great obstacle to the aforementioned dialogue, and also to the wider reshaping of the Serbian political identity, which was seriously damaged in the 1990s.

Contemporary culture must not be reduced to populist patterns that uncritically miss the contents of political extremism, intolerance and the relativization of crime. “We are in a vicious circle: until the level of awareness of the average ‘consumer’ is raised, until political culture is improved and various forms of intolerance are reduced, until war crimes and the hatred that supported them are condemned by national and political consensus and through all media and later relativized, our quality of life and culture will be unacceptably low.”

It is often emphasized that international relations are based on interests, and the fact that they are also based on values is overlooked. Whatever values we inherit, such international allies we will have, and consequently solutions.

Key words: political violence, religious and ethno-nationalist extremism, reconciliation, dialogue, status

© 2022 The Authors. Published by *Vojno delo* (<http://www.vojnodelo.mod.gov.rs>).

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/rs/>).

